

УДК 339.137:[061.ЄС+477]
JEL K42

А.С. Дуцька, асп.
Київський національний торговельно-економічний університет

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ СИСТЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ КОНКУРЕНТНИХ ВІДНОСИН

У статті досліджені особливості регулювання конкурентних відносин у національній економіці на державному рівні. Проаналізовано структуру національної економіки в розрізі різних типів ринкових структур. Виявлені фактори, що ускладнюють процес інституціоналізації конкурентних відносин в Україні. Здійснено аналіз динаміки та структури порушення конкурентного законодавства у вигляді антиконкурентних дій органів державної влади.

Ключові слова: інституціоналізація; конкурентні відносини; конкурентне середовище; порушення конкурентного законодавства.

Постановка проблеми. За умов сучасного рівня економічного розвитку особливої актуальності набуває питання інституціоналізації конкурентних відносин. Людське суспільство здавна, задля впорядкування умов свого існування, створює та розвиває інститути в різноманітних сферах життя. Як слушно зауважив Дж. Серл, люди мають цікаву властивість прагнути залучитись до колективної поведінки, коли ніхто не діє індивідуально, а дії кожного здійснюються як частина колективної поведінки [1, с. 11]. Для наочного прикладу, такі фінансові установи як банки виникли внаслідок розвитку інституту господарської діяльності на стадії, коли у людей з'явилась потреба в накопиченні, переміщенні, а також позичанні грошей, згодом банки трансформувались в автономний інститут. Відомо, що розвиток економічної конкуренції загалом та конкурентних відносин зокрема є об'єктивною передумовою для ефективного функціонування всієї економічної системи. В той же час поведінка суб'єктів господарювання, що обмежує конкурентні відносини, наявність у національній економіці значної кількості природних монополій, факт здійснення антиконкурентних дій ринковими структурами, – являються причинами, що обмежують або навіть загрожують економічній конкуренції. Саме тому наявна потреба їх упорядкування на державному рівні, знаходження ефективного співвідношення між державним регулюванням та економічною поведінкою учасників конкурентних відносин на просторах певного ринку, на нашу думку, являється необхідністю.

Аналіз останніх публікацій. Такі явища як конкуренція, конкурентна політика, конкурентні відносини, конкурентне середовище, інституціоналізація постійно перебувають під пильною увагою провідних науковців та дослідників, зокрема: Дж. Серла [1], Н. Флігстіна [2], Д. Норта [3], А. Шастітка [4], Ю. Петруні [5], О. Івашини [5], Л. Поліщука [6], Г. Філюк [7, 8], О. Бакланової [9], А. Кирилюка [10], О. Костусєва [11], О. Отрошка [12], В. Лагутіна [13], С. Шкляра [14], А. Циганова [15] та ін.

Невирішені частини проблеми. Незважаючи на наявність значної кількості праць у зазначених вище сферах, питанням інституціоналізації конкурентних відносин не приділено достатньої уваги, що і стало причиною обрання відповідної теми дослідження.

Метою статті є дослідження питання інституціоналізації системи регулювання конкурентних відносин із одночасним висвітленням її наявних слабких сторін на просторах національної економіки.

Результати дослідження. Загалом поняття "інститут" асоціюється з певною сукупністю правил (як формальних, так і неформальних), які дозволяють структурувати взаємодію індивідів у певній сфері життєдіяльності. Слід погодитись з думкою Н. Флігстіна стосовно того, що інститути окреслюють загальноприйняті правила та дозволяють акторам, що діють на ринку, організуватись, конкурувати, співпрацювати та вступати у відносини обміну один з одним [2]. Д. Норт порівнює інститути з правилами гри в суспільстві, насамперед зі створеними людьми обмеженнями з метою задати необхідний напрямок руху людським взаємовідносинам [3 с.11]. А. Шастітка до найважливіших властивостей інститутів справедливо відносить їх вплив на формування інтерсуб'єктивних конструкцій мислення, що забезпечують взаєморозуміння між людьми шляхом встановлення рівноваги, котру можна назвати стабілізованою взаємодією, яка проявляється в формуванні узгоджених очікувань за мінімального обміну інформацією, що, в свою чергу, дозволяє заощадити на раціональності. [4, с. 91].

В той же час не можна залишити поза увагою той факт, що питання доцільності інституціоналізації активно обговорюється в наукових колах. Зокрема це стосується процесів інституціоналізації у транзитивній економіці, що, в основному, пов'язано з недовірою громадськості та суб'єктів господарювання до діяльності органів державної влади. Незавершеність інститутів розглядається як джерело отримання додаткової ренти [5, с.30], а наявні недоліки інституціонального середовища – можливістю нецільового використання інститутів задля отримання особистих переваг [6, с. 28].

З огляду на те, що конкурентне середовище являється першоосновою для становлення та розвитку конкурентних відносин, слід, перш за все, сфокусуватись саме на його розвитку, що допоможе скоординувати, узгодити на державному рівні економічну взаємодію (як конструктивну, так і

деструктивну) всіх учасників господарської діяльності в сфері конкуренції. Аналізуючи світовий досвід, можна дійти висновку, що зазвичай найбільш конкурентоспроможними є країни з розвинутим конкурентним середовищем на внутрішньому ринку, що зумовлено наявністю в них конкурентних відносин, що є однією з базових умов нормального функціонування ринку [7, с. 11].

Нині учасники конкурентних відносин у національній економіці з метою реалізації власних інтересів вступають у неформальні правила взаємодії, які часто заборонені на законодавчому рівні (антиконкурентні узгоджені дії, змови, розподіл ринків, фіксація цін тощо). Наявні інститути, що покликані врегулювати конкурентні відносини у національній економіці, через свою стихійність та неупорядкованість поки що не в змозі забезпечити це ефективно. У цьому відношенні підтримуємо думку Г. Филюк стосовно того, що національна практика господарювання характеризується тим, що на ринках із конкурентною структурою також мають місце значні перешкоди для розвитку конкуренції, таким чином "сприятлива для конкуренції ринкова структура є необхідною, але недостатньою умовою для ефективної конкуренції" [8, с. 216]. Натомість інституціоналізація системи регулювання конкурентних відносин, окрім їх переходу на новий, більш цивілізований рівень, сприятиме трансформації чинного конкурентного законодавства з наявної системи абстрактних правил у діючі моделі реальної взаємодії контрагентів. Оскільки саме політична еліта відповідальна за правову основу, що координує та регламентує дії економічних агентів [9, с. 274]. Доцільно погодитись із думкою А. Кирилюка відносно того, що задля економічного розвитку важливо аби механізм державного антимонопольного регулювання був би способом організації економічних відносин між учасниками ринку з метою координації їх діяльності [10, с. 31]. Звісно, що провідна роль у цьому належить Антимонопольному комітету України. Очевидно, що інституціоналізація конкурентних відносин не може врахувати всі можливі варіанти поведінки контрагентів та являє собою динамічний процес, який розвиватиметься в міру розвитку конкурентних відносин у національній економіці.

Маючи на меті упорядкувати конкурентні відносини на державному рівні, слід брати до уваги, що в структурі національної економіки, незважаючи на те, що конкурентним ринкам відведено провідне місце серед загальної кількості наявних ринків, починаючи з 2011 року їх частка має тенденцію до поступового зменшення (рис. 1).

На нашу думку, в основу інституціоналізації системи регулювання конкурентних відносин має бути покладена поведінкова концепція, тобто приводом державного втручання може бути лише протиправна поведінка підприємств чи їх групи, а не сама по собі ринкова структура як така.

Не можна оминати увагою той факт, що державне регулювання конкурентних відносин, у деяких випадках, може мати своїм наслідком

порушення ринкової рівноваги шляхом появи інституційного або, як його ще називають, адміністративного монополізму. О. Костусев у своїй монографії "Конкурентна політика в Україні" відзначив, що історично інституційний монополізм передував підприємницькому, а з огляду на історичну циклічність економічного розвитку, їх співвідношення в національній економіці постійно змінюється [11, с. 21-22]. Як зауважив А. Кирилюк, за інституційного виду монополізму держава сама стає монополістом задля забезпечення ефективності функціонування економіки та безпеки держави [10, с. 34]. Проте інколи держава може діяти не з метою покращення функціонування економіки, а "в інтересах влади або ж окремих суспільних груп, прикриваючи свою діяльність риторикою, просякнутою турботою про загальне благо" [12, с. 52].

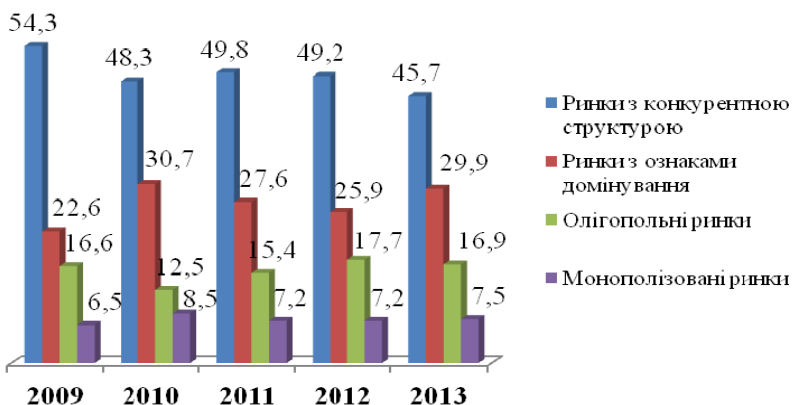

Рис. 1. Структура національної економіки за 2009-2013 рр. в розрізі типів ринків
Джерело: складено автором на основі [13]

Враховуючи наявний рівень порушень конкурентного законодавства, що відведений антиконкурентним діям органів державної влади, і становить у 2013 році 25% від загальної частки всіх порушень у сфері конкуренції, розуміємо, що і держава в особі своїх органів, інколи здатна зловживати своїм монопольним положенням у вигляді надання привілейованого становища окремим суб'єктам господарювання, що вносить дисбаланс у конкурентну боротьбу серед підприємств та змінює її напрям на користь "бізнес-еліт" [16].

Відсутність інституційних механізмів гарантування дотримання принципів сумлінної та чесної конкуренції, правил та звичаїв у діловій практиці стає чинником зростання корупції та свавілля чиновників різного рівня. Нижче наведена структура порушень антиконкурентних дій органів державної влади протягом 2009 – 2013 рр. (табл. 1).

Як видно з даних, представлених у таблиці, найбільшу частку мають два види порушення, передбачені відповідно статтею 17 та ч. 1 ст. 15 ЗУ "Про захист економічної конкуренції": дії чи бездіяльність, що полягають у схиленні до порушень законодавства про захист економічної конкуренції, створенні умов для таких порушень чи їх легітимації; дії чи бездіяльність, які призвели або можуть призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції. Слід відзначити, що такі дії перебувають під пильною увагою АМКУ, працівники якого, розуміючи можливі наслідки, відстежують та припиняють їх. Так, за даними АМКУ, у 2013 році було припинено антиконкурентних дій органів державної влади, місцевого самоуправління та контролю майже на 63 % більше у порівнянні з даними 2012 року [16]. Натомість звернувшись до фактів світового історичного розвитку в сфері економічної конкуренції, бачимо, що в країнах, де інституційний монополізм процвітає, а конкуренція стримувалась державою, економічний розвиток сповільнювався [11, с. 23].

Таблиця 1

Структура порушень у вигляді антиконкурентних дій органів державної влади, місцевого самоуправління та контролю протягом 2011-2014 років

№	Вид антиконкурентних дій органів державної влади, місцевого самоуправління та контролю	Питома вага видів порушень, %			Темп приросту, %	
		2011 рік	2012 рік	2013 рік	2012/2011	2013/2012
1	Дії чи бездіяльність, що полягають у схиленні до порушень законодавства про захист економічної конкуренції, створенні умов для таких порушень чи їх легітимації (ст. 17).	56	51	38	-9	-26
2	Дії чи бездіяльність, які призвели або можуть призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції (ч. 1 ст. 15).	21	31	46	48	48
3	Надання суб'єктам господарювання пільг чи інших переваг, які ставлять їх у привілейоване становище стосовно конкурентів (абз. 7 ч. 2 ст. 15).	9	6	8	-33	33
4	Створення несприятливих чи дискримінаційних умов діяльності порівняно з конкурентами (абз. 8 ч. 2 ст. 15).	5	5	6	0	20
5	Встановлення непередбачених Законами України заборон та обмежень самостійності підприємств (абз. 9 ч. 2 ст. 15).	6	3	1	-50	-67
6	Інші припинені порушення (передбачені абз. 2 ч. 2 ст. 15, абз. 4 ч. 2 ст. 15, абз. 5 ч.2 ст. 15 та ст. 16).	3	4	1	33	-75

Джерело: розраховано автором на основі [16]

В той же час, у національній економіці мають місце інституційні фактори, які значно обмежують розвиток конкуренції. Найбільшу частку серед них займають адміністративні бар'єри, котрі, як відомо, являють собою обов'язкові правила ведення господарської діяльності, що встановлюються органами державної влади та значно ускладнюють доступ на ринок нових суб'єктів господарювання через низку додаткових фінансових витрат, яких вимагає вступ на такий ринок [8, с. 206]. Найбільш поширені на площині ринків в Україні адміністративні бар'єри наведено на рис. 2. Виходить, що органи влади, які повинні всіляко сприяти формуванню конкурентного середовища та створенню рівних умов для всіх підприємств, часто встановлюють бар'єри на їхньому шляху [13, с. 252-253].

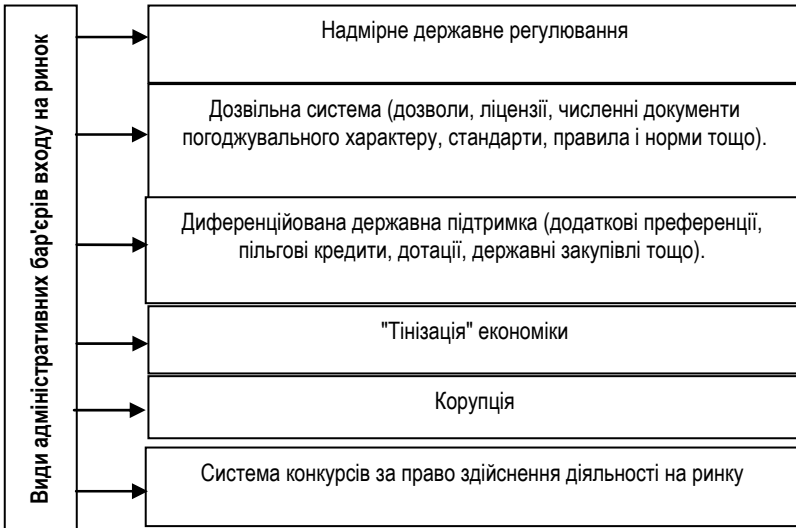

Рис. 2. Найпоширеніші адміністративні бар'єри входу на ринок у національній економіці

Джерело: складено автором на основі [8, с. 206-215].

Подекуди проблемним в Україні залишається питання узгодження діяльності судових інстанцій з АМКУ в частині винесення рішень по справі. Показовим у даному випадку є наступне рішення по справі. Територіальним відділенням АМКУ, внаслідок моніторингу роздрібних цін, встановлених операторами ринку роздрібної торгівлі низькооктановими бензинами, високооктановими бензинами та дизельним паливом у м. Суми і Сумському районі, був виявлений факт наявності антиконкурентних узгоджених дій, що кваліфікуються за п. 1 ст. 50, п. 1 ч. 2 та ч. 3 ст. 6 ЗУ "Про захист економічної конкуренції". Зокрема учасники таких дій одночасно підвищували роздрібні ціни на моторні бензини та дизельне

паливо та протягом тривалого періоду встановлювали їх на одному рівні. Орган АМКУ наголосив, що такі дії призвели до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, в той же час аналіз ситуації на ринку товару спростовує наявність об'єктивних причин для вчинення таких дій (бездіяльності). У вирішенні цього питання, попередні судові інстанції, не встановлюючи належним чином усіх обставин та не враховуючи, що за змістом п. 1 ст. 50 та ст. 6 ЗУ "Про захист економічної конкуренції" наявність або відсутність складу порушення у вигляді антиконкурентних узгоджених дій не пов'язується з тим, чи займає певний суб'єкт господарювання монопольне становище на ринку, зосередили увагу на встановленні та дослідженні обставин, пов'язаних із фактом установами монопольного становища відповідачів на ринку. Тоді як відсутність у певного суб'єкта господарювання монопольного становища на ринку не виключає можливості негативного його впливу на ринок шляхом узгодження дій із іншими суб'єктами господарювання. В результаті чого попередніми судовими інстанціями не було встановлено факту наявності схожих дій суб'єктів господарювання, які призвели (могли призвести) до недопущення, усунення або обмеження конкуренції [14, с.7-8]. В даному випадку маємо застосування до заданого порушення судовими інстанціями інших, від зазначених органами АМКУ, норм Закону, що відповідно негативно впливає як на конкуренцію так і на подальший характер розвитку конкурентних відносин економічних контрагентів. У цьому відношенні до особливостей національного конкурентного законодавства можна віднести те, що "будь-яку норму закону, використовуючи її "вміле трактування", можна перетворити на її протилежність" [7, с. 14].

Результативним для України у цьому відношенні було б вивчення та аналіз можливих моментів правозастосування особливостей системи державних інститутів антимонопольного правозастосування в США, в якій нові закони модифікували існуючі або створювали нові повноваження Федеральної торгової комісії, радикально при цьому не змінюючи структуру та функції органів державної влади, результатом чого стала єдність застосування такої практики, а діяльність Комісії – зрозумілою та передбачуваною для бізнесу [15, с. 73].

Таким чином, основні шляхи вдосконалення наявної конкуренції та підвищення ефективності конкурентних відносин в Україні сьогодні лежать у площині інституційних перетворень і обмеження "тіньової" економіки. Дії держави в процесі інституціоналізації системи регулювання конкурентних відносин повинні зосереджуватись на формуванні та розвитку конкурентного середовища в національній економіці, створенні рівних умов для діяльності економічних контрагентів, забезпеченні дотримання конкурентного законодавства, норми якого мають постійно поповнюватись у результаті моніторингу поведінки суб'єктів господарювання та відповідності до умов динамічного розвитку конкурентних відносин між ними.

Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2015. – № 1(30)

Література

1. Серл Дж. Что такое институт / Дж. Серл. – Вопросы экономики. – 2007. – № 8. – с. 5 – 27.
2. Флигстин Н. Рынки как политика: политико-культурный подход к рыночным институтам [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://group27.narod.ru/ucheba/files/ecsoc-s3-456.pdf>.
3. Норт Д. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки. – К.: Основи. – 2001. – 278 с.
4. Шаститко А.Е. Новая институциональная экономическая теория. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2002. – 591 с.
5. Петруня Ю. Институціональні чинники економічного розвитку / Ю. Петруня, О. Івашина // Економічна теорія. – 2010. – № 4, с. 24-31.
6. Полищук Л. Нецелевое использование институтов: причины и следствия / Л. Полищук // Вопросы экономики. – 2008. – № 8, с. 28 – 44.
7. Филюк Г. Институціональні чинники формування конкурентного середовища в Україні у контексті глобального розвитку / Г. Филюк // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2013. – Випуск 28, т.1, с. 11 – 19.
8. Филюк Г.М. Конкуренція і монополія в епоху глобалізації: [монографія] / Г. М. Филюк. – Ж.: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 404 с.
9. Бакланова Е.Г. Институты и политические решения / Е.Г. Бакланова // Теоретичні і прикладні питання економіки. – 2012. – Вип. 27, т. 2. – с.273 – 280.
10. Кирилюк А. Державне регулювання монополізованих ринків України / А. Кирилюк // БІЗНЕСІНФОРМ. – 2014. – № 11. – с.30 – 35.
11. Костусев А.А. Конкурентная политика в Украине: [монография]. – К.: КНЭУ. – 2004. – 309 с.
12. Отрошко О.В. Державне втручання в економіку: необхідність, наміри та результати / О.В. Отрошко // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2012. – Випуск 27, т.3. – с. 52-56.
13. Лагутін В.Д. Внутрішній ринок споживчих товарів: теорія розвитку і регулювання: [монографія] / В.Д. Лагутін. – К.: Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2008. – 327 с.
14. Шкляр С.В. Застосування конкурентного законодавства. Практика України, ЄС, РФ та США / С.В. Шкляр, Н.А. Іваницька. – К.: Юстініан, 2014. – 248 с.
15. Цыганов А. Структурные альтернативы антимонопольной политики и генезис институтов правоприменения / А. Цыганов // Экономическая политика. – 2014. – № 5. – с.66 – 74.
16. Звіт Антимонопольного комітету України за 2013 рік [Затверджено Розпорядженням Антимонопольного комітету України від 14.03.2014 № 131-р] [Електронний ресурс] // Антимонопольний комітет України: [офіційний веб-портал] . – Режим доступу: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=103172&schema=main>.

References

1. Serl, Dž., 2007. Čto takoe institut. Voprosy ekonomiki, 8, pp. 5 – 27.
2. Fligstin N. Rynki kak politika: politiko-kulturnyj podhod k rynochnym institutam. – Režim dostupa: <http://group27.narod.ru/ucheba/files/ecsoc-s3-456.pdf>.
3. Nort D. Instyutsii, instyutsiina zmina ta funktsionuvannia ekonomiky [monografiia] / D. Nort. – K.: Osnovy, 2001. – 278 p.
4. Šastitko A.E. Novaâ institucionalnaâ ekonomičeskaâ teoriâ / A.E. Šastitko. – 3-e izd., pererab. i dop. – M: Ekonomičeskij fakultet MGU, TEIS, 2002. – 591 p.

5. Petrunia, Yu., Ivashyna, O., 2010. Instytutsionalni chynnyky ekonomichnogo rozvytku. Ekonomichna teoriia, 4, pp. 24-31.
6. Poliśuk, L., 2008. Necelevoe ispolzovanie institutov: pričiny i sledstviâ. Voprosy ekonomiki, 8, pp. 28 – 44.
7. Fyliuk, H., 2013. Instytutsionalni chynnyky formuvannia konkurentnogo seredovyscha v Ukraini u konteksti globalnogo rozvytku. Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky, 28(1), pp. 11 – 19.
8. Fyliuk H.M. Konkurentsia i monopoliia v epokhu globalizatsii: [monografiia] / H. M. Fyliuk. – Zh: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2009. – 404 p.
9. Baklanova, E.G. 2012. Instituty i polityčeskie rešenâ. Teoretychni i prykladni pytannia ekonomiky, 27(2), pp. 273 – 280.
10. Kyryliuk, A. 2014. Derzhavne reguliuvannia monopolizovanykh rynkiv Ukrainy. BIZNESINFORM, 11, pp. 30 – 35.
11. Kostusev A.A. Konkurentnaâ politika v Ukraine: [monografiâ] / A.A. Kostusev. – K: KNEU, 2004. – 309 p.
12. Otroshko, O.V. 2012. Derzhavne vtruchannia v ekonomiku: neobkhdnist, namiry ta rezultaty . Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky, 27(3), pp. 52-56.
13. Lagutin V.D. Vnutrishnii rynek spozhyvychkh tovariv: teoriia rozvytku i reguliuvannia: [monografiia] / V.D. Lagutin. – K: Kyiv. nac. torg.- ekon. un-t, 2008. – 327 p.
14. Shkliar S.V. Zastosuvannia konkurentnogo zakonodavstva. Praktyka Ukrainy, IeS, RF ta SSHA / S.V. Shkliar, N.A. Ivanytska. – K: Yustinian, 2014. – 248 p.
15. Cyganov, A. 2014. Strukturnye alternatyvy antimonopolnoj politiki i genezis institutov pravoprименeniâ. Ekonomičeskaâ politika, 5, pp. 66 – 74.
16. Zvit Antymonopolnogo komitetu Ukrainy za 2013 rik [Zatverdzheno Rozporiadzhenniam Antymonopolnogo komitetu Ukrainy vid 14.03.2014 № 131-r] // Antymonopolnyj komitet Ukrainy: [oficiinyj veb-portal] .- Rezhym dostupu: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=103172&schema=main>.

А.С. Дуцкая, асп.

Киевский национальный торгово-экономический университет

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ СИСТЕМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ КОНКУРЕНТНЫХ ОТНОШЕНИЙ

В статье исследованы особенности регулирования конкурентных отношений в национальной экономике на государственном уровне. Проанализировано структуру национальной экономики в разрезе различных видов рыночных образований. Выявлены факторы, затрудняющие процесс институционализации конкурентных отношений в Украине. Произведен анализ динамики и структуры нарушения конкурентного законодательства в виде антиконкурентных действий органов государственной власти.

Ключевые слова: институционализация; конкурентные отношения; конкурентная среда; нарушения конкурентного законодательства.

A. Dutska, Postgraduate student
Kiev National University of trade and economy

INSTITUTIONALIZATION OF THE REGULATING SYSTEM OF COMPETITIVE RELATIONS

The question about institutionalization of competitive relations is matter of topical interest today. There is no single opinion among scientists with regard to necessity of institutionalization of state regulation in transitive economy, despite of that most of the scientists believes it will bring more benefits than disadvantages. It should be noted that sometimes the state regulation of competitive relations may lead to emergence of institutional or administrative monopolism that breaks the market balance by giving some participants an exceptional preferences. In article describes the dynamics and structure of violations by anticompetitive actions of Ukraine's public authorities and also analyzes the structure of national economy in terms of different types of market structures. The factors that complicates institutionalization of competitive relations at the national level also considers. During institutionalization of competitive relations the state should focus on formation and development of competitive environment, on creation of equal conditions for business, on providing compliance with legislation in the competition area and also on permanently monitoring compliance of legislative's rules with conditions of dynamic development of relations between competitors.

Key words: *institutionalization; competition; competitive environment; violations of competition law.*